

УДК 655.41+37.03

С. М. Гунько

Українська академія друкарства

**АКАДЕМІК Т. Г. ШЕВЧЕНКО І ВИДАВНИЧА СПРАВА
(З нагоди 200-ліття від дня народження Т. Г. Шевченка)**

Багатогранний талант видатного українського поета та художника Тараса Шевченка досліджено в новому ракурсі: Т Шевченко — художник, поліграфіст, популяризатор кращих творів світового мистецтва, а також української вільнолюбної ідеї в Україні та за її межами. Т. Шевченко по праву вважається одним із перших вітчизняних авторів книжкової ілюстрації. Він у досконалій формі оволодів технологією поліграфічної справи, рекомендаційними методами виготовлення друкарських форм. Його особисте видання «Живописна Україна» (1844), а також ілюстрації до книги «Історія Суворова» (32 ілюстрації), ілюстрації до повісті М. Гоголя «Тарас Бульба» стали визначним явищем в історії української національної культури, важливим кроком на шляху розвитку реалістичного мистецтва, зокрема у книжковій ілюстраційній графіці.

Ключові слова: *Шевченко-гравер, новаторство Шевченка в техніці виготовлення офортів, майстерність, «російський Рембрант».*

В історії світової культури наявні особистості, чия велич визначається не лише літературною чи мистецькою спадщиною, а й усією сукупністю їх людської та громадянської діяльності, безпосередньою символічністю їхнього буття, яке дарує їм безсмертя. Сила впливу таких особистостей настільки велика, що її відчують навіть люди, котрі недостатньо обізнані з їх творчістю — для них існує вже сам життєвий, людський приклад цих людей.

До особистостей зі світовим іменем належить і Тарас Григорович Шевченко — пророк і невмируща слава українського народу. Шевченкові властивий був талант випереджати свій час, він був щедро наділений чудодійним хистом провидця.

Інший велет України — Іван Якович Франко сказав про нього такі щирі й правдиві слова:

«Він був сином мужика, і став володарем у царстві духа.

Він був кріпаком, і став велетнем у царстві людської культури...

Десять літ він томився під вагою російської солдатської муштри, а для волі Росії зробив більше, ніж десять переможних армій...

Найкращий і найцінніший скарб доля дала йому лише по смерті — невмирущу славу і все розквітаючу радість, яку в мільйонів людських сердець збуджуватимуть його твори» [4].

Зробимо спробу наблизити живого Т. Г. Шевченка до сьогодення й подати окремими епізодами його життя в спогадах його близьких друзів і сучасників.

Сучасник Шевченка, близький його друг письменник Пантелеймон Куліш згадує: «Під час перебування на Україні в 1847 р. Т. Шевченко мав велику популярність серед культурологічних осередків і тодішньої малоросійської інтелігенції. Його поетичні твори читались у друкованому і рукописному виглядах широко по Україні між панями і між простолюдинами.

Багаті пани справляли широкі бенкети, на які запрошувались відомі люди. На одному з таких бенкетів був і Тарас Шевченко. Державсь він осторонь від тієї світлиці, де гості голосно реготали, весело гукали й підспівували під кобзу господаря вечірки.

Шевченка знали по його творах та його то жартівливий, то поважний або сумний розмові. Ніхто не знав, що він предивний, може, найлуччий співака народних пісень на всій Україні.

Новий його талан виявився того ж таки вечора.

У розмові з господинею Шевченко заходивсь екзаменувати її з різних пісень. Репертуар «молодої особи» виявився значним, а ще більше звеселив поета, як вона заспівала. Шевченко похвалив її по-своєму і сам почав співати, і це зробив дуже просто. Позакладавши назад руки, почав ходити по залі і заспівав:

Ой зійди, зійди
Ти, зіронько та вечірняя;
Ой вийди, вийди, дівчинонько
Моя вірная! (улюблена пісня Т.Шевченка)

Доволі було гостей у тім поважнім домі. Гули вони по всіх кутках, щебетали, мов горобці. Коли ж почули Шевченкове співання, ушухли всі так, наче zostався він один під вечірнім небом.

Як у ту пору співав Шевченко, такого або рівного йому співу не чув я ні в Україні, ні по столицях. Порвались разом усі розмови і між старими, і між молодими. Посходились з усіх світлиць гості, мов до церкви. А Шевченко співав пісню за піснею. Змовкав і зараз його благали ще співати, і він співав людям на втіху, а собі самому на ще більшу втіху» [4].

Інший спогад про живого Шевченка залишив нам відомий російський письменник І. С. Тургенєв, який пише [4]:

«Перша наша зустріч відбулася в академії мистецтв невдовзі після його повернення до Петербурга. Я приїхав в академію разом із Марією Олександрівною Маркович (Марко Вовчок), яка незадовго перед тим теж переселилася в Петербург і була окрасою, основним центром групи малоросів, що згуртувалися тоді в Петербурзі й захоплювалися її творами — вони вітали в них так само, як і у віршах Шевченка, літературне відродження свого краю України.

Ми зачекали з годину. Нарешті прийшов Тарас Григорович — і певна річ, перш ніж будь-кого з нас, привітав пані Маркович. Він був щиро їй відданий і високо цінив її талант.

Широкоплечий, присадкуватий, кремезний, Шевченко мав образ козака з помітними ознаками солдатської виправки й ломки. Голова майже лиса, високий зморшкуватий лоб, широкий ніс, густі вуса, що закривали губи, невеликі сірі очі, погляд здебільшого похмурий, часом набирав виразу лагідного, майже ніжного, і супроводжувався хорошою, доброю усмішкою, голос трохи хрипкий, вимова часто російська, рухи спокійні, хода поважна, постать мало-елегантна.

Ось такими рисами запала мені в пам'ять ця незвичайна людина».

Шевченко мав вигляд справжнього малороса, портрети, що залишилися після нього, дають загалом правильне уявлення.

Про Тараса Шевченка написано тисячі томів різними мовами світу. Водночас його багатогранний талант і сьогодні залишається повністю не дослідженим і не вивченим. Завдяки виключній працездатності Шевченко вніс великий вклад у розвиток вітчизняної та світової культури, мистецтва, літератури й науки.

Особливо вагомий внесок Т. Г. Шевченко зробив у розвиток книговидавничої справи, якій надавав важливого значення в популяризації серед народних мас кращих творінь світового мистецтва. Його по праву називають одним із перших вітчизняних авторів книжкової ілюстрації. Він у досконалій формі оволодів технікою й технологією поліграфічної справи, репродукційними методами виготовлення друкарських форм, зокрема літографії, гальваногравії й гальванопластики.

У листопаді 1846 р. у заяві з проханням призначити його вчителем малюнка Київського університету Т. Г. Шевченко одночасно зобов'язується виконувати безкоштовно всі доручення з поліграфії в університетській літографській друкарні. Як відомо, виготовлення літографської друкарської форми вимагає від виконавця художньої майстерності, кваліфікації і глибоких знань репродукційних і друкарських процесів.

На початку XIX ст. ілюстративне оформлення книг, як правило, носило загальний характер і літографські друкарські форми часто замовляли книговидавці зарубіжним виконавцям. 40-ві роки XIX ст. характеризуються бурхливим розвитком ілюстративного мистецтва, в яке Т. Г. Шевченко вніс вагомий вклад. У цей період з'являються його малюнки на літературні теми: «Марія» — ілюстрація до поеми О. Пушкіна «Полтава», перші ілюстрації до повісті М. Гоголя «Тарас Бульба», ілюстрації до поеми К. Рилєєва тощо.

У 1841 р. Т. Г. Шевченко разом із Р. Тіммом і П. Клодтом ілюструють оповідання Г. Квітки-Основ'яненка «Наші списані з натури росіянами». У передмові до книжки зазначено: «Це перше в нас розкішне, виключно російське за змістом і виконанням видання, яке відкриває дорогу іншим, доведе, що ми можемо видавати чудово без допомоги іноземців» [1].

У 1843 р. у Росії виходить у перекладі книжка Ф. Кобелля «Гальваногравія, або Спосіб виготовляти гальванічні мідні дошки для друкування пензлем виконаних малюнків», де ілюстрації, виконані німецькими художниками, за-

мінені на три роботи вітчизняних художників — Р. Жуковського «Вид в Київських печерах», В. Газенберга «Пейзаж з містом» і Т. Шевченка «Король Лір». Відносно ілюстрації «Король Лір» у книзі сказано: «Гравюра «Король Лір» вивтравлена при допомозі гальванізму за півгодини. Незабаром в окремій брошурі буде детальний опис цього цінного винаходу, тепер ця картинка прикладена для дослідження» [7]. Гравюра «Король Лір» є першою в Росії і в Східній Європі друкарською формою, виготовленою гальванічним способом.

Друкування з гравюр, виготовлених на мідних або сталевих пластинах у поліграфічній технології, відоме як металографічний друк, що є прообразом сучасного глибокого друку. Отож справедливо можемо стверджувати, що Т. Г. Шевченко є одним із родоначальників глибокого друку в вітчизняній поліграфії: був справжнім новатором, самостійно виготовляв устаткування, інструменти, розробив прийоми коректури, форми при її виготовленні й друкуванні.

Особливий талант Шевченка-гравера проявився в його особистому виданні «Живописна Україна» (1844 р.), а також в ілюстраціях до книги «Історія Суворова» (1843 р., 32 ілюстрації) і виданні М. Польового «Російські полководці» (1845 р.). Поява цих та інших видань істотно збагатили художнє оформлення, піднявши на новий рівень усю книговидавничу справу.

«Живописна Україна» стала визначним явищем в історії української національної культури, важливим кроком на шляху розвитку реалістичного мистецтва. Відзначалося й новаторство Шевченка в техніці та майстерності виготовлення офортів, завдяки яким до графічного мистецтва прилучається широке коло шанувальників.

Співучень Шевченка з Академії мистецтв Ковальов засвідчив, що «Гарас Григорович перший у нас у Росії розпочав гравіювати голкою на міді за способом і манерою фламандців XVII століття, дотримуючись манери Рембрандта» [6].

М. Некрасов писав про ілюстровані видання того часу [1].

«Настал иллюстрированный
В литературе век.
С тех пор, как шутка
с «Нашими»
Пошла и удалась,
Тьма книг с политипатами
В столице развелась».

У роки заслання (1847–1857) в Оренбурзьку фортецю Т. Г. Шевченкові царським урядом суворо було заборонено писати й малювати. Тим паче він не мав можливості займатися своєю улюбленою справою — гравіюванням ілюстрацій до літературних творів. Засланням Т. Г. Шевченка царський уряд наніс непоправної шкоди розвитку гравіювального мистецтва, і зокрема книговидавничій справі.

Після повернення з заслання в Петербург Т. Г. Шевченко за сприяння друзів обладнає в Академії майстерню для проведення дослідів з удосконален-

ня технології відтворення високохудожніх оригіналів. Він вивчає технологію виготовлення друкарських форм, техніку офорту та практику травлення металевих пластин.

Напередодні, перебуваючи на засланні (перед поверненням), у листі до віце-президента Академії мистецтв Ф. Толстого Шевченко писав: «...По приїзді в Академію буду гравером і сподіваюсь зробити щось гідне улюбленого мистецтва» [7]. Повертаючись із заслання, він готувався до роботи в Академії мистецтв. Для гальванічних дослідів йому потрібні були керамічна посудина і мідний дріт. Дорогою до Петербурга вимушений був чекати два тижні на пароплав до Нижнього Новгороду в Астрахані. У листі до віце-президента Ф. Толстого Т. Шевченко писав: «Керамический сосуд я еще могу найти, а об медной проволоке и не слыхала Астрахань» [7].

Ось у таких умовах Шевченко виконував свої дослідження. Свою обіцянку — зробити щось гідне, будучи гравером, він виконав повною мірою. Завдяки наполегливій праці Т. Г. Шевченко досяг надзвичайних успіхів у гравюрі. Сучасники називають його «російським Рембрандтом», він остаточно змінив колишні кольорові завдання школи Брюллова, відродив техніку офорту, підніс його до рівня кращих світових зразків. Власноруч зроблені ним інструменти й устаткування для електролітичного й хімічного травлення дали можливість тиражування високохудожніх творів друкарським способом.

Неможливо не згадати про ще один подвиг, здійснений Т. Г. Шевченком у останні роки його життя. Як член Кирило-Мефодіївського товариства він був активним поборником ідеї поширення освіти серед простого народу. В освіті вбачав могутній рушій соціального прогресу і, як результат — прагнення до визволення з-під гніту кріпацтва.

В Україні того часу створювалися так звані недільні школи, в яких здобували початкову освіту простолюдини та сільська молодь. Такі школи підтримували ліберальні демократи Куліш, Костомаров, Белозерський та багато інших представників української інтелігенції. В освіті вони вбачали систему визволення селян від темряви неписьменності й безправ'я.

Будучи уже тяжкохворим, у Петербурзі Т. Шевченко дбає про сільські школи в Україні. Наприкінці 1860 р. – на початку 1861 р. створює й видає «Букварь» для сільських шкіл України накладом 10000 примірників, розсилає по Україні по три копійки за книжку. Вилучені гроші просить передавати в касу недільних шкіл.

До свого давнього друга М. К. Чалого Т. Г. Шевченко пише [5]:

«Вельмишануемий Михайле Корнійовичу, посилаю Тобі на показ 10 екземплярів мого «Букваря», а з контори транспортов ти получиш 1000 екземплярів. Добре було б, якби можна розпустить його по уездних та сільських школах. Та вже що хочете, те і робіть з ним, а як Бог pomoже, зберете за його гроші (по 3 коп. за книжку), то положіть їх в касу ваших воскресних школ.

Думка єсть за «Букварем» напечатать лічбу — і ціни, і величини такої ж, як і «Букварь». За лічбою — етнографію і географію в 5 копійок. А історію,

тільки нашу, може вбгаю в 10 копійок. Якби Бог поміг оце мале діло зробить, то велике б само зробилося» [2].

До Ф. Л. Ткаченка Шевченко пише: «Посилаю тобі 10 моїх «Букварів» на показ. А з контори транспортов ти получиш їх 1000 і, не розв'язувавши тюка, передай його, хто там у вас старший над воскресними школами, то йому і передай. А він нехай, як знає, спродасть, а грошики положить у касу воскресної школи. От що!

Дай один «Букварь» редактору «Губернських ведомостей» і попроси його, щоб він напечатав, що такий-то і такий «Букварь» продається по три копійки в пользу воскресних шкіл.

Бувай здоровий, цілую твоїх діточок.

Ніколи — аж шкура болить.

Щирий твій

Т.Шевченко» [3].

У 1860 р. Рада Санкт-Петербурзької академії мистецтв, визнаючи Т. Г. Шевченкові заслуги в створенні нових методів друкарських гравіювальних форм, присвоїла йому вчене звання академіка. В дипломі Шевченка-академіка записано: «Санкт-Петербургская императорская Академия художеств за искусство и познание в гравировальном искусстве признает и почитает Тараса Шевченко своим академиком, с правом и преимуществами в установлениях, Академией предписанными. Дан в С-Петербурге за подписанием президента и с предложением печати.

1860 года, октября 31 дня» [6].

Не зміг Т. Шевченко повністю зреалізувати свої видавничі плани та скористатися правами й перевагами академіка. Роки заслання, неймовірно важка праця підірвали здоров'я великого сина українського народу. Тяжкий недуг охопив його, якого не судилося позбутись. 10 березня 1861 р. відійшов від нас геніальний поет, художник і мислитель, академік Тарас Григорович Шевченко. Відійшов, щоб жити вічно.

1. Дзюба І. Тарас Шевченко, життя і творчість / Іван Дзюба. — К. : Києво-Могила акад., 2008. 2. Ільяченко О. Петербургская осень / О. Ільяченко. — М. : Из-дво худ. лит., 1961. 3. Сергієнко Г. Я. Т. Г. Шевченко і Кирило-Мефодіївське товариство / Г. Я. Сергієнко. — К. : Наук. думка, 1983. 4. Спогади про Тараса Шевченка. — К. : Дніпро, 1982. 5. Федченко П. М. Тарас Григорович Шевченко / П. М. Федченко. — К. : Наук. думка, 1989. 6. Шевченківський словник / редкол.: Айзеншток І. Я., Афанасьєв В. А., Бажан М. П. та ін. — К. : УРЕ, 1976. — Т. 1. — 414 с. 7. Яцюк В. Живопис — моя професія (Шевченкознавчі етюди) / В. Яцюк. — К. : Рад. письменник, 1989.

АКАДЕМИК Т. Г. ШЕВЧЕНКО И ИЗДАТЕЛЬСКОЕ ДЕЛО (По случаю 200-летия со дня рождения Т. Г. Шевченко)

Многогранный талант выдающегося украинского поэта и художника Тараса Шевченко исследован в новом ракурсе: Т. Шевченко — художник, полиграфист, по-

пуляризатор лучших произведений мирового искусства, а также украинской свободолюбивой идеи в Украине и за ее пределами. Его по праву считают одним из первых отечественных авторов книжной иллюстрации. Он в совершенстве овладел технологией полиграфического искусства, рекомендательными методами изготовления печатных форм. Его личное издание «Живописная Украина» (1844), а также иллюстрации к книге «История Суворова» (32 иллюстрации), иллюстрации к повести Н. Гоголя «Тарас Бульба» стали выдающимся явлением в истории украинской национальной культуры, важным шагом на пути развития реалистического искусства, в частности в книжной иллюстрационной графике.

ACADEMICIAN T. SHEVCHENKO AND PUBLISHING (On the occasion of the 200th anniversary of Taras Shevchenko)

The multifaceted talent of outstanding Ukrainian poet and artist Taras Shevchenko studied from a new perspective: T Shevchenko - artist, printers, popularizer of the best works of world art, as well as Ukrainian freedom-loving ideas in Ukraine and abroad. He is considered one of the first domestic authors of book illustration.

УДК 945

В. О. Микитишин

Українська академія друкарства

КОНЦЕПЦІЯ ВИНИКНЕННЯ УКРАЇНСЬКОГО ДРУКАРСТВА ЗА ІВАНОМ ОГІЄНКОМ

В статті подається думка відомого українського вченого — мовознавця, письменника й релігійного діяча митрополита Іларіона (Іван Огієнко), щодо проблеми виникнення книгодрукування в Україні.

Ключові слова: книгодрукування, друкарня, верстат, джерела, братства, пам'ятки.

В історії людської цивілізації нелегко віднайти народ, подібний українському, який, маючи тисячолітню традицію державотворення, збагативши вершини людського поступу самобутньою культурою, протягом століть опісля був позбавлений права знати правду про себе. І ось тепер, у добу духовного й національного відродження, маємо щораз більше можливостей неупереджено й розважливо поміркувати над багатьма сторінками нашої драматичної історії, власноруч стерти фальшивий глянець, здавалося б, назавжди покладений на ці сторінки тоталітарною системою.

Викарбувано на таких сторінках немало імен кращих синів і дочок українського народу, зокрема діячів науки, культури, освіти, які, незважаючи на